

- 26 GA, Archief Hoge Justitiekamer, inv.nr. 41, fol. 63; Formsma e.a., *Borgen*, 284 vlgg., 13, 236. Zie ook Cleveringa, *Gemeene landswarf*, 234, alwaar een corrupte transcriptie.
- 27 Feith, *Warfsoordeelen*, 129-130; Formsma, e.a., *Borgen*, 236; zie ook W.J. Formsma, *Grijpskerk. De geschiedenis van een Groninger gemeente* (Groningen, 1986), 20.
- 28 Vgl. Noomen, 'De Friese vetemaatschappij', 46.
- 29 Feith, *Warfsoordeelen*, 16. In 1444 is er sprake van een pantser dat uit het huis van Wyb(e)t Hayema was gestolen. Tevens had dezelfde persoon hem ook een koe weggenomen (*idem*, 6). In beide gevallen gaat het dus om zaken die economische waarde hebben.
- 30 Feith, *Warfsoordeelen*, 27, 32: 8 'stige' (= 160) Arnhemse gulden in drie termijnen te voldoen, die bovengenoemde Wylde Sybeks zes naaste verwanten wegens een doodslag moesten voldoen (1447). Voorts nog wegens een andere doodslag door Ghewa Pawinge gepleegd 112,5 arendsgulden (1449; *idem*, 47).
- 31 *Pax Groningana. 204 Oarkonden út it Grinzer Gemeente-archyf oer de forhâlding Grins-Fryslân yn de fyftjinde ieu*, M.G. Oosterhout, e.a., ed. (Groningen, 1975) nrs. 19, 23.
- 32 Zie Noomen, 'De Friese vetemaatschappij', 48, 58.
- 33 Vgl. voor het economisch belang van het veldgewas nog Feith, *Warfsoordeelen*, 5 (1444): een zaak over de 'welt' (het feitelijk bezit) van land, waarbij het hooi wordt opgeslagen totdat de zaak is geregeld. Een mooi voorbeeld van kort na 1600: het land van Sekemaheerd nabij Niezijl kan pas kan worden gescheiden wanneer het hooi onder dak is (GA, Archief Hoge Justitiekamer, inv.nr. 851, ff. 160v, 165v, d.d. 28 juni, resp. 12 juli 1617).
- 34 GA, Oud Archief der gemeente Groningen ^{rood} 1092.3; GA, Archief Geertruidgasthuis, inv.nr. 49.
- 35 GA, Archief Geertruidgasthuis, inv.nr. 138. Uit de correspondentie tussen het Gasthuis en de (nu hervormde) kerkvoogden van Niekerk-Oldekerk uit 1979 blijkt dat de kosten van een ton haring in de loop van de tijden extraproportioneel waren gestegen; bovendien had het Gasthuis de (blote) eigendom van het land waaruit de haring werd aangeschaft inmiddels verkocht. Van de zijde van de kerk van Niekerk werd aan het begrip 'eeuwig en erfelijk' vastgehouden. Tenslotte is de geboden afkoopsom van f 2000 door de kerkvoogdij geaccepteerd, waarop de *Menno Jeltmastichting* in het leven is geroepen. Deze zou voor het beginkapitaal ter aanvulling van de afkoopsom een gelijk bedrag inzamelen. In de Stichting heeft overigens ook het Geertruid- of Pepergasthuis een vertegenwoordiger.
- 36 Vgl. J.A. Mol, 'Friezen en het hiernamaals. Zieleheilsbeschikkingen ten gunste van kerken, kloosters en armen in testamenten uit Friesland tot 1580' in: J.A. Mol, ed., *Zorgen voor zekerheid. Studies over Friese testamenten in de vijftiende en zestiende eeuw* (Leeuwarden, 1994) 206, 208.
- 37 Zie ook *idem*, 186, bijz. 205-206.
- 38 Vgl. t.a.v. het prestige-element bij caritatieve legaten: P.N. Noomen, 'Consolidatie van familiebezit en status in laat-middeleeuws Friesland' in: Mol, ed., *Zorgen voor zekerheid*, 128.
- 39 De Westerkwartierse eigenerfden van de late Middeleeuwen tot de 17e eeuw vormen het onderwerp van een studie die door H.H. Oudman en mij binnenkort zal worden gepubliceerd.

ONGEORDENDE DRIFTEN

Enkele opmerkingen bij: F. Keverling Buisman ed., *Hackfort: huis en landgoed*. (Utrecht: Matrijs, 1998, 256 p.)

Het moet een merkwaardige verzameling mensen zijn geweest: de Van Westerholts op Hackfort bij Vorden. In de eerste eeuwen van hun heerschappij betoonden zij zich veelal driftig, twistziek en bij vlagen uiterst gewelddadig. Latere generaties gedroegen zich eveneens anders dan 'gewone mensen' en leefden in toenemende mate teruggetrokken in zichzelf, het hoofd afgewend van de wereld. Deze ogenschijnlijke afwijking op Hackfort van het 'algemeen menselijk patroon' zorgde menigmaal voor bevreemding, niet alleen bij buitenstaanders, maar ook bij aanverwanten. 'Ik verbaasde me bij de Van Westerholts nooit over dingen, die ik bij andere families wel verbazingwekkend zou hebben gevonden', merkte een van hen eens op.

Het onlangs uitgegeven *Hackfort: huis en landgoed* bevat een reeks momenten waarin

het eigenzinnige gedrag van de afzonderlijke heren van Hackfort naar voren komt. Het boek gaat hier echter niet over; het richt zich op zaken als landschapsgeschiedenis (een erg lang hoofdstuk van G.H.P. Dirckx), bouwgeschiedenis (B. Olde Meierink en J.C. Bierens de Haan) landgoedbeheer (S.W. Verstegen), bewoningsgeschiedenis (hoofdstukken van respectievelijk G. Verbeek en W.F.M. Ahoud, M.V.T. Tenten en R. Faber) en de overdracht van het landgoed aan Natuurmonumenten in 1981 na het uitsterven van de Van Westerholts op Hackfort (F.W. Maas). De auteurs kwijten zich in het algemeen goed van hun taak. De bijdrage van Verstegen bijvoorbeeld is helder, instructief en vernieuwend en Fabers portret van de laatste generatie Van Westerholt kan zelfs ronduit verrassend worden genoemd, ook al omdat de twintigste eeuw (en dan met name de naoorlogse periode) in dit soort boeken meestal zo weinig aandacht krijgt.

Maar het ogenschijnlijk merkwaardige, en soms buitensporige gedrag van een aantal Van Westerholts – daarmee weten niet alle

auteurs zich altijd even goed raad. Met name Verbeek en Ahoud schromen met het geven van interpretaties. Het doodslaan van een tiendpachter door Hendrik van Westerholt in 1639 bijvoorbeeld brengen zij onhandig en wat gegeneerd, om vervolgens de hele zaak in twee regels af te doen, zonder gebruik te maken van het procesdossier waaraan zij hun mededeling ontlenu. Ook worden nauwelijks lijnen getrokken tussen het optreden van de opeenvolgende generaties Van Westerholt door de eeuwen heen. Dat is jammer, want dit optreden roept de belangrijke vraag op of het hier om individueel of erfelijk bepaald gedrag gaat dat geen nader historisch interpretatiekader behoeft, of dat de schijnbare excentriciteit van de afzonderlijke familieleden wellicht te verklaren is vanuit een bepaald adellijk levensgevoel en maatschappelijke omstandigheden. De auteurs van *Hackfort: huis en landgoed* lijken tussen de regels door onbedoeld argumenten aan te reiken voor deze laatste mogelijkheid.

De band van het van oorsprong Westfaalse geslacht Van Westerholt met Hackfort gaat terug tot de laatste decennia van de zestiende eeuw. De eerste eigenaar was Borchard van Westerholt, die als jongen bij een tante op het huis opgroeide, het liet herstellen en er in 1602 ook mee zou worden beleend. Op grond van hun afstamming en bezittingen mochten de Van Westerholts zich in die tijd tot de aanzienlijkste adellijke geslachten in het Kwartier van Zutphen rekenen. Toch slaagden zij er niet in hun status om te zetten in politieke macht en ambten. Een belemmering voor succes vormde in de eerste decennia van de zeventiende eeuw hun vasthouden aan het rooms-katholicisme en de twijfel die men in Staatse kringen koesterde met betrekking tot hun betrouwbaarheid in de oorlog met Spanje. In 1633 werd Hendrik van Westerholt door de Staten van het Kwartier van Zutphen gedwongen het belangrijke, aan zijn familie verpande schoutambt van Zutphen op te geven. Hierdoor kwamen de Van Westerholts in de marge van het politieke bedrijf terecht. Er waren meer adellijke families die dit lot ondergingen, maar niet veel die net zo vooraanstaand waren als de heren van Hackfort. Willem Frijhoff heeft de geschiedenis

van het geslacht Van Westerholt eens, in een interessant terzijde, illustratief genoemd voor de lotgevallen van katholieke adellijke regeringsgeslachten in de landgewesten van de Republiek. Tijdens de Opstand wisten deze zich, aldus Frijhoff, aanvankelijk nog te handhaven tegenover de nieuwe hervormde bewindslieden, die uit dezelfde religieuze omgeving als zij waren voortgekomen, later echter zagen zij zich uitgesloten van het publieke leven door een generatie die het catholicisme als publieke religie niet had meegemaakt. Vanaf die tijd richtten zij zich op een militaire carrière of op het beheer van hun landgoederen en trokken zij zich terug uit de dominante stromingen in het politieke en culturele leven.¹

Omstreeks het midden van de zeventiende eeuw moeten de Van Westerholts tot het besef zijn gekomen dat trouw aan de Kerk van Rome in dit land zelden iets oplevert. In 1648 huwde Borchard Willem van Westerholt met de gereformeerde Anna Helena van Renesse van Elderen uit Utrecht. Bij de opstelling van de huwelijksvoorwaarden werd bepaald dat hun eventuele kinderen hervormd zouden worden opgevoed. Een tiental jaar later trad Borchard Willem zelf ook tot de gereformeerde kerk toe. Hoogstwaarschijnlijk was het de dood van zijn vader, die deze breuk in de familietraditie mogelijk maakte. Het lijkt er echter op dat de overgang tot het protestantisme te laat heeft plaatsgevonden om de familie nog een rol van betekenis op het politieke toneel te laten spelen. De Van Westerholts hebben gedurende de rest van het tijdvak der Republiek weliswaar zitting gehad in de Ridderschap van het Kwartier van Zutphen maar een belangrijke bestuurstraditie hebben zij niet kunnen ontwikkelen.

Ook op andere terreinen bewogen de Van Westerholts van Hackfort zich in toenemende mate in de periferie. De gewoonte van de familie om in ieder geval een aantal van haar zonen een academische opleiding mee te geven, lijkt gedurende een behoorlijk lange periode nogal in het slop te zijn geraakt. In ieder geval lieten zich in de zeventiende en achttiende eeuw, voor zover bekend, geen Van Westerholts aan universiteiten in de Republiek inschrijven. Een vergelijkbare ont-

wikkeling laat de huwelijkspolitiek van de familie zien. In de tweede helft van de zeventiende en de eerste helft van de achttiende eeuw zochten de heren van Hackfort hun vrouwen buiten de Republiek. Hendrik Willem, de vierde heer van Hackfort uit zijn geslacht, huwde dochters uit de geslachten Vittinghof gen. Schell en Oer; zijn zoon en opvolger Johan Frederik trouwde in 1721 Sophia Charlotte des H.R. Rijksgravin van Wartensleben. Pas door het huwelijk in 1751 van Alexandrine Charlotte met Jacob Adolf van Heeckeren tot Enghuizen en Beurse raakte de familie aan adellijke geslachten in het Kwartier van Zutphen verzwagerd.

De heren van Hackfort bleven zich vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw eigenlijk nog maar op een manier manifesteren in het publieke leven: als bijzonder eergevoelige en eigenzinnige querulanten. Het meest extreem in dit opzicht was wel de door een tijdgenoot als 'homme arrogant et d'estranger humeur' gekarakteriseerde Hendrik van Westerholt, die hierboven reeds werd vermeld. In juli 1639 verwondde hij een tiendpachter van de Gelderse Rekenkamer tijdens een ruzie zodanig met een degen, dat deze later zou overlijden. Maar ook andere Van Westerholts raakten betrokken bij schandalen. Hendriks oudste zoon Borchard Willem verjoeg in 1662 zijn moeder van Hackfort na een langdurige, hooglopende ruzie over de verdeling van de ouderlijke boedel. Johan Frederik van Westerholt ging zich te buiten aan wangedrag, onverantwoorde uitgaven en mishandeling van zijn echtgenote, wat in 1727 leidde tot een geruchtmakende scheiding van tafel en bed. Deze opeenvolging van moeijelijkheden werd in de volgende generatie voortgezet, toen Carel Willem Alexander als oudste zoon ongeschikt voor de stamopvolging bleek en in een verbeterhuis moest worden opgesloten.

De Van Westerholts stonden met hun geweldsbereidheid – zeker in de zestiende en vroege zeventiende eeuw – niet alleen onder de riddermatige adel in het Kwartier van Zutphen. Een zekere mate van ongeremdheid en impulsief eergeweld bleven daar (en ook elders) lang tot de min of meer traditionele bestanddelen van het adellijke gedragsrepertoire behoren. In de loop van de zeventiende

eeuw echter nam het geweldsniveau in riddermatige geslachten drastisch af onder invloed van hun inpassing in het regeringsapparaat en de geleidelijke aanvaarding van nieuwe culturele en religieuze idealen. Bij de Van Westerholts lijkt deze mentaliteitsverandering veel meer tijd nodig te hebben gehad. Als dit inderdaad zo is geweest, dan zou de oorzaak hiervoor gezocht kunnen worden in het ontbreken van een lange ambtelijke traditie en een geringe mate van invoeging in het politieke en culturele bestel. De heren van Hackfort zullen zich autonome heren zijn blijven voelen, onafhankelijk van een hogere autoriteit, en zij zullen langer dan de meeste van hun Gelderse standgenoten hebben volhard in oude adellijke denk- en gedragspatronen. Langzamerhand gingen zij zo de belichaming vormen van het literaire cliché van de twistzieke, hooghartige en in cultureel opzicht achterlijke landjonker.

De terugtrekking van de Van Westerholts uit de wereld begon in de negentiende eeuw geleidelijk aan dramatische vormen aan te nemen. In tegenstelling tot veel andere adellijke families slaagden zij er niet in de sprong naar de 'nationale elite' te maken en traden zij nog nauwelijks buiten hun eigen landgoed en dorp naar voren. Het landgoedbeheer werd in de loop van de negentiende eeuw steeds passiever. Was er onder Borchard Frederik Willem van Westerholt in de eerste helft van de eeuw nog belangstelling voor vernieuwingen op het gebied van landbouw en bosbouw, zijn opvolgers stelden zich veel terughoudender op en ontwikkelden zich meer tot renteniers. Het huis Hackfort zelf maakte een verstillde indruk: 'Cette charmante habitation est entourée des belles pièces d'eau qui entretiennent la fraîcheur de la végétation, tandis que d'épais massifs des grands arbres offrent un abri agréable contre les chaleurs de l'été aux amis qui viennent visiter cet asile du repos, ou s'est conservée de tems immémorial cette simplicité des mœurs antiques (...)', heet het in een bewaard gebleven korte beschrijving. Binnen de kasteelmuren heerste echter een minder aangename sfeer dan dit romantische beeld suggereert. Een reeks standsongelijke huwelijken van jongere zonen en dochters in de negentiende en vroege twintigste eeuw – de heren van

Hackfort zouden altijd binnen de eigen stand blijven trouwen – zorgde bij tijd en wijle voor nauwelijks te onderdrukken spanningen binnen de familie, zo blijkt uit de bijdrage van Tenten.

De laatste generatie Van Westerholt die op Hackfort leefde, bestond uit Arend van Westerholt en zijn zusters Emma, Sannie en Zus. Geen van hen zou in het huwelijk treden: Arend waarschijnlijk vanwege zijn geaardheid, zijn zusters misschien wel vanwege Arend, die een vierde zuster had verstoten omdat zij volgens hem een mesalliance had gesloten. De tak Hackfort van het geslacht Westerholt was hierdoor veroordeeld om uit te sterven. Deze wetenschap bepaalde de sfeer op het huis in hoge mate. Faber geeft in zijn bijdrage aan *Hackfort* een intrigerend beeld van deze gedoemde generatie, met name van de excentriek Arend van Westerholt. Dat zijn bijdrage in deze vorm kon verschijnen, hangt ongetwijfeld samen met het uitsterven van de Van Westerholts en het vrijwel ontbreken van verdere familieleden. Het lijkt mij althans ondenkbaar dat zij hun goedkeuring hadden gegeven aan dit, overigens met empathie geschreven, portret.

Arend van Westerholt stond bekend als een uitermate standsbewust heer, als intelligent en grillig. Het grootste deel van zijn leven was hij ambtelos en hield hij zich bezig met het beheer van zijn landgoed; wel was hij vanaf 1939 (met een onderbreking gedurende de oorlog) enkele tientallen jaren gemeenteraadslid in Vorden en gedurende een langere en een kortere periode wethouder. Tegenover andere autoriteiten, met name de staat, koesterde hij wantrouwen. Het leven van de baron en zijn zusters op Hackfort volgde ondertussen een patroon van vaste gewoontes en was bijzonder sober: elektriciteit bijvoorbeeld werd pas eind jaren zeventig aangelegd. Het beheer van het landgoed was conservatief, de pacht prijs laag en de verhouding tot de pachters, aldus Verstegen, afstandelijk. Al met al krijgt men de indruk dat de Van Westerholts in hun laatste jaren welhaast los van tijd en ruimte zijn komen te staan. In die zin lijkt het leven van deze generatie achteraf gezien het eindpunt te zijn geweest van een ontwikkeling die zich in de zeventiende eeuw inzette.

En dan het excentrieke optreden van Arend van Westerholt. Dit gedrag is dan misschien niet te verklaren vanuit de maatschappelijke positie van de bewoners van Hackfort, maar het moet nadrukkelijk wel tegen die achtergrond worden gezien. De term excentriek is, zoals bekend, een aanduiding voor gedrag dat op opvallende wijze en zonder klaarblijkelijke reden, van het gangbare afwijkt. In de vele anekdotes die in Vorden over de heer van Hackfort de ronde deden, waren het telkens weer zijn hang naar persoonlijke autonomie en zijn onwil zich aan te passen aan moderne waarden, die veroorzaakten dat hij als 'vreemd' overkwam. De geschiedenis van het geslacht Van Westerholt maakt het optreden van de laatste heer van Hackfort dus een stuk minder merkwaardig dan op het eerste gezicht zou kunnen worden gedacht.

Tenslotte nog dit: *Hackfort* lijkt mij een representant te zijn van een ontwikkeling in de geschiedschrijving over kastelen en landhuizen, waarbij wetenschappers uit uiteenlopende disciplines en specialismen elk hun eigen vragen met betrekking tot het onderzoeksobject formuleren. Aan deze ontwikkeling ligt klaarblijkelijk de gedachte ten grondslag dat de beste manier om ons inzicht in het fenomeen 'adellijke huizen' te vergroten, is in *ieder* boek zoveel mogelijk verschillende facetten ervan te belichten. Een nadeel van deze benadering is echter dat altijd het gevaar op de loer ligt dat zo'n boek volgens vaste sjablonen wordt geschreven, zonder samenvoegende these of probleemstelling.

Is dit hier ook het geval? Het aantrekken van meerdere auteurs en de keuze voor een thematische benadering hebben ook voor *Hackfort* ongetwijfeld grote voordelen gehad. Hier staat tegenover dat de verschillende bijdragen elkaar nogal eens overlappen wat betreft feitelijke inhoud. Ook heeft het streven zoveel mogelijk facetten een plaats te geven de geschiedenis van het huis en zijn bewoners enigszins van haar drama beroofd. Driften en eigenaardigheden laten zich nu eenmaal moeilijk ordenen. De geleidelijke terugtrekking van de Van Westerholts uit de wereld had als motief naar mijn mening het hele boek kunnen dragen en het zeker ook

meer spanning kunnen geven. De prijs hiervoor zou het wegvallen van enkele thema's zijn geweest. Het gelegenheidskarakter van de uitgave – het boek is geschreven in opdracht van Natuurmonumenten – zal een dergelijke 'versmalling' minder gewenst hebben gemaakt. Een alternatief was het opnemen van een inleiding of slotbeschouwing geweest, waarin de lijnen uit de verschillende hoofdstukken met elkaar waren verbonden.

Dit alles neemt niet weg dat *Hackfort* een mooi boek is geworden. Het geeft brokstukken van een fascinerende familiegeschiedenis, zet aan tot nadenken en telt een reeks prachtige anekdotes.

Conrad Gietman

1 W.Th.M. Frijhoff, *La société néerlandaise et ses gradués, 1575-1814* (Amsterdam, 1981) 327.

AANKONDIGINGEN

Adellijke colleges

Twee adellijke colleges hebben recentelijk opdracht gegeven hun geschiedenis op te tekenen. De Overijsselse ridderschap liet drie historici het boek *De Ridderschap van Overijssel. Le métier du noble* (Zwolle: Waanders, 2000) schrijven over haar ontwikkeling vanaf de vijftiende eeuw tot heden. Het boek is fraai uitgegeven en telt tal van kleurenafbelingen, die veelal voor het eerst worden gepubliceerd. De periode tot 1622 wordt behandeld door Js. Mooijweer. Hij stelt onder meer dat de machtspositie van de riddersmatige adel in het statencollege gedurende de vijftiende en zestiende eeuw zwak was en tijdens de Opstand zelfs bijzonder precair werd toen de IJsselsteden adellijke families die zich in de oorlog neutraal opstelden, voorgoed hun verschrijvingsrecht wilden ontnemen. J.C. Streng beschrijft vervolgens de geschiedenis van de gewestelijke ridderschap vanaf 1622 tot 1795. Dit was grofweg de periode waarin de Overijsselse jonkers deelhadden aan de gewestelijke soevereiniteit en het bestuursbedrijf een belangrijke rol gingen spelen in het adellijke leven. Streng besteedt vooral aandacht aan ambtenvererving, factiestrijd, patronage en de verhouding tot het huis Oranje en eindigt zijn verhaal op 5 februari 1795, toen afgevaardigden van het platteland de statenvergadering binnendrongen en de Ridderschap werd ontbonden. A.J. Mensema tenslotte geeft een kort overzicht van de lotgevallen van de voormalige riddersmatigen onder achtereenvolgens de Bataafse Republiek, het koninkrijk Holland en het Franse Keizerrijk en gaat nader in op de her-

oprichting van de Ridderschap in 1814. De grondwetswijziging van 1848 betekende het einde van de Ridderschap als staatskundig orgaan. De Ridderschap werd hierop omgevormd tot 'zedelijk lichaam'. Hedentendage bestaat zij nog steeds en is haar ledental weer groeiende.

Ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Nederlandse Adelsvereniging werd het boek *Edel voor adel* uitgegeven, dat tijdens een feestelijke bijeenkomst van de vereniging op 13 mei jl. werd gepresenteerd. In het eerste deel van het boek beschrijft Els Ketelaar-de Vries Reilingh de geschiedenis van de Nederlandse Adelsvereniging, opgericht om de aaneensluiting van de leden van de Nederlandse adel te bevorderen 'tot bevestiging en versterking van zijne plaats in de maatschappij en tot steun van zijne hulpbehoevende leden'. Vooral dat laatste aspect heeft na de oprichting de meeste nadruk gekregen. Nauwgezet wordt beschreven hoe deze doelstellingen werden uitgewerkt te midden van de grote maatschappelijke veranderingen van de afgelopen eeuw. In het tweede deel van het boek, 'Adel in Nederland' geeft Yme Kuiper een kort en leesbaar overzicht van de ontwikkelingen van de Nederlandse adel in het algemeen in de twintigste eeuw, waardoor de Nederlandse Adelsvereniging in een ruimere context wordt geplaatst. Kuiper eindigt met de wens dat ook in Virtus meer aandacht aan de moderne adelsgeschiedenis wordt besteed, een wens waar wij ons alleen maar bij kunnen aansluiten. De Nederlandse Adelsvereniging heeft met dit eenvoudige maar verzorgde boek in ieder geval het hare hiertoe bijgedragen.